

אוצר ההידות

פרקים במחשבת היהדות

רבי ישראל מסלנט

שיטתו ותורתו

סדר וערך

הרב חיים יצחק ליפקין

הוצאת "נצח" תל-אביב

תשי"ג

כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל
Copyright by "Nezah"
Printed in Israel

ד
7
7

דפוס "יהלום" ת"א

ביום כ"ה שבט תשי"ג, תמלאנה שבעים שנה לפטירת יוצר תנועת המוסר, רבן של כל ישראל, רבי ישראל סלנטר זצוק"ל. שבעים שנה אלו הן תקופה ארוכה של חיי תורה באהלי תורה, שלימוד המוסר ותורתה קיימו אותם.

חרבו הישיבות ובתי המדרשות בפולניה וליטא, מרכזי התורה והיראה של היהדות כולה, ואין תמורה להם. אבל מחסדי ה' שהותיר לנו שריד מהישיבות, חלק באמריקה ורובן בארץ ישראל, שמתחנכים בהן גם כיום גדולי תורה ויראה, תורת המוסר נלמדת בהן ועדיין יוצרים ומחדשים בה.

תורתו של רבי ישראל עמדה לישיבות, שהן משמשות גם כיום המקור שממנו שואבים רוח הקודש, רוח קדושה וטהרה בחיים ואהבת הבריות. דורנו זקוק מאד לתורת חיים זו תורת המוסר. החובה על בני התורה לצאת ולהאיר לאחרים מתורתם ויראתם. רבים מבני הדור הצעיר, יטו אוזן לדבריהם.

ישמש לנו ציון תקופה זו של שבעים שנה, התחלה לפעולות למען הפצת המוסר. הלא זאת היתה בקשתו של ר' ישראל ז"ל מתלמידיו בכל מכתביו ושיחותיו לזכות את הרבים בתורת המוסר. והוא עצמו שימש דוגמא לכך, בנסיעותיו לגרמניה, צרפת ורחבי רוסיה.

ואלה דבריו לתלמידיו במכתב י"א (אור ישראל): „אל יקל נא בעיניכם הדבר לזכות את הרבים, לעוררם אל המלחמה החזקה היא מלחמת היצר, אשר לא תקום ולא תהיה בלי לימוד המוסרי. כראוי, וכל התורה והעבודה זולת היראה הוא רק מצות אנשים מלומדה, אשר לזאת רוח קלה תהדפנו כמאמר חז"ל כל שיראת חטאו וכו' חכמתו מתקיימת“.

כן יש להתחיל בפעולות של כינוס שיחות המוסר של גדולי המוסר, שהן מהוות אוצרות של מחשבה מוסרית, אורות בחיים. שעה זו הגא שעת חשבון הנפש. נפעל ונעשה לעצמנו ולאחרים וזכותו תלזה אותנו במעשינו. עלי להעיר כי יותר ממה שקראתי לפניכם נמצא בכתביו של ר' ישראל. ספר זה הוא סידור ענינים לקוחים מהאוצר הגדול באיכותו והמעט בכמותו שנשארו לנו מתורתו של ר' ישראל. ובאשר לסידור והעריכה — אין כל כונה לנטילת תפקיד פרשן לפרש תורתו של ר' ישראל. תורתו חכמה עמוקה היא. יש בסידור והעריכה משום לזוי ועזרה להמעין להתעמק בדבריו ולמצוא את המרגליות.

חיים יצחק ליפקין

נכד הגאון החסיד רבי ישראל

סלנטר זצוק"ל.

התוכן:

- מבוא — א. התקופה. ב. תורת המוסר. ג. מתולדותיו של רבי ישראל.
ד. כתביו. ה. ספרות המוסר.
- פרק א. — לימוד מוסר. א. קביעת לימוד המוסר. ב. נחיצות לימוד מוסר. ג. השפעת לימוד המוסר על האדם. ד. צורת הלימוד: 1. לימוד מוסר בהתפעלות; 2. הידיעה וההשכלה בתורת המוסר. ה. השפעת לימוד המוסר בהתפעלות. ו. חכמת העולם. ז. הפצת לימוד המוסר. ח. מדבריו להחבורות ללימוד מוסר ט. בית המוסר.
- פרק ב. — תורת המוסר. א. יראת העונש. ב. סיבת העבירות ג. תורה תבלין. ד. השפעת כחות הנפש של האדם. ה. תורת המדות ו. השכל וההתפעלות. ז. הלכה מוסרית. ח. עצה מוסרית בשילוב ההלכה של דיני ממונות. ט. פתגמים בעניני מדות. י. הרגל וקנין במעשים יא. חשבון.
- פרק ג. — ימים נוראים. א. חדש אלול. ב. תקיעת שופר באלול. ג. גדר עושין תשובה. ד. קלות וחמורות בחשבון זכיות ועונות.
- פרק ד. — דרכי לימוד תורה. א. הפלפול. ב. לימוד תורה לשמה ג. הלימוד והבירור. ד. לימוד הוראה לשם רבנות. ה. הגדרת ערך התלמוד והפיסקים לדורות האחרונים. ז. גדר חוק ומשפט. ז. קב הומטין.
- פרק ה. — דרכי הטבה. א. בין אדם לחברו. ב. הכנסת אורחים — גמ"ח. ג. צדקה — פדיון שבויים. ד. זכות הצבור — עבודה למען הצבור.
- פרק ו. — דרכיו בקדש א. גאוניותו בנגלה ובנסתר. ב. חנוך והדרכה. ג. תיקון המדות. ד. שמירת הלשון. ה. מדת הענוה. ו. הענוה והפשטות. ז. מדת ההשתוות. ח. הנהגת הבית. ט. הטבה וגמילות חסדים. י. הכרעת ההלכה במוסר בין אדם לחברו. יא. יחס לבנים. יב. עבודתו בענין פקוח נפש. יג. מכתב בענין נסיעה לארץ־ישראל.

מ ב א

התקופה

בתקופה בה פעל רבי ישראל מסלנט, היה קול התורה נשמע בחוצות ישראל ועמוד התורה היה איתן אבל הוא השקיף השקפה רחוקה וראה בעיני רוחו את ההתרפות בלימוד התורה בדורות הבאים ורפיון היראה בדורו. כן ראה כבר בימיו את פעולת ההשכלה ההרסנית. תלמיד הגאון ר' יצחק בלאזר בהקדמה לספרו „אור ישראל“ מתאר את התקופה:

„...גם הנה את אשר מלפנים בישראל היה התורה והיראה תמים יחדיו כתאומי צביה התלכדו ולא התפרדו, כל בעלי התורה היו משובצים גם בפניני היראה, בערך תורתם היה גם יראתם, הנה עתה בעונותינו הרבים כמעט נתפרדה החבילה, נתקו המוסרות ונפסק הקשר המחבר אותם יחד וסוף סוף באין יראה תפוג גם תורה חלילה, ה' ירחם“.

ורבי ישראל החליט לפעול למען התורה והיראה. לגילוי חכמת היראה והפצת לימוד המוסר. ועל החלטה זו מספר תלמידו הנ"ל:

„כֵּן בילדותו כאשר גבה לבו בדרכי ה' ותוקף צדקתו כתועפות ראם, עלה בדעתו לאחוז בדרך הפרישות להיות נחבא אל הכלים בתור נסתר, לא לפרוש עצמו מדרכי העולם ומבני אדם, כי אם להסתיר מעשיו ותורתו וכל דרכי הנהגתו מעין כל איש שלא יכירו אותו בני אדם ולא ידעו ממהותו כלל ולתור לו מקום לגור שמה שיוכל להגיע אל מטרתו. וכבר החל לעשות הכנה על זה... אולם, לאשר כי בדרך הפרישות הזאת יבצר מהאדם לעשות חיל בעד ה' ותורתו, לשחד מכחו להועיל גם לזולתו, להוציא יקר מזולל ולזכות את הרבים, על כן שם לבבו להעמיק בזה, עד אשר החליט כי לא זה הדרך חפץ ה' לאיש אשר חלק לו בחכמה ויראת ה' מעונו ושאר רוח לו לפעול ישועה בעד תורת ה' ויראתו ית"ש“

לישב בטח בדד ולהשקיף רק לזכות את עצמו, ומה גם לפי מצב הדור, המשכיל ביראת ה' אל ידום בעת הזאת".
(„אור ישראל", נ"ו)

ר' ישראל הגיע לידי החלטה זו, אם כי זה היה כרוך מצדו בויתור רוחני במדה שהיה יכול לפעול לעצמו אלו לא לקח עליו עול הרבים. כאן הבסיס לעבודתו למען הפצת מוסר לזכות את הרבים ולשטח פעולתו בכל העיניים הנוגעים לכלל ישראל, לכל שכבות העם. לתלמידיו ששאלוהו בנוגע לאחד נסתר ענה ר' ישראל:

„הנה האיש אשר הוא ברום המעלה בחכמה ויראת חטא, אינני מאמין אשר לעת כזאת יסתיר את עצמו ויהיה נחבא אל הכלים, לישב בדד ולידום, מבלי לדאוג גם בעד הדור".
(„אור ישראל", נ"ז).

תורת המוסר

רבו במוסר היה הגאון החסיד ר' זונדל מסלנט. ר' ישראל היה מתבונן בדרכי עבודתו. כשהיה ר' זונדל מתבודד בשדות וחוזר על מאמרי מוסר היה ר' ישראל הולך אחריו, מבלי שירגישו בו, להתבונן בדרכיו וללמוד ממנו. ר' זונדל הרגיש בו וקירב אותו, בהבחינו בו כי יהיה לאור ישראל. פעם אחת קרא לו ואמר: „ישראל! למוד מוסר ותהיה ירא שמים". קריאה זו פעלה את פעולתה והתורה דרך חייו. מאז נמשך ללימוד המוסר, גדל ועלה והרחיב תחומיה והאיר לעולם כולו בתורת המוסר שהנחילה לרבים.

לימוד המוסר בהתפעלות וגילוי חכמת היראה, אלה הם חידושיו של רבי ישראל והם שחוללו שיטה שלימה של מחקר ושימת לב למדות ומצות שבין אדם לחברו, חקר תכונות נפש האדם וההעמקה בחובת הלכות.

ר' ישראל עצמו היה הסמל של שיטתו ותורתו. הנהגותיו ודרכי חייו יצרו את השיטה המוסרית. כל פרט על אישיותו הוא פרט בהבנת שיטת המוסר וחכמתה העמוקה. חייו הם חיים של השכלה ביראת ה'. תורת המוסר התפתחה ע"י תלמידיו שהקימו ישיבות גדולות. ישיבות קלם, סלובודקה ונובחרדוק יצרו והעשירו את המחשבה המוסרית, כל אחת לפי דרכה, וכולן ממקור אחד נובעות — תורת המוסר של ר' ישראל סלנטר.

תולדותיו

ר' ישראל ליפקין (סלנטר) נולד בשנת תק"ע בעיירה זגר במדינת ליטא, לאביו הגאון ר' זאב בן אריה, האב"ד גולדינגן וטלו,

בעל מחבר הגחות בן אריה על הש"ס והרמב"ם. עד גיל שנים עשרה למד תורה אצל אביו ואחרי כן שלח אותו אביו לסלנט ללמוד תורה אצל רב העיירה, הגאון ר' צבי ברוידא ז"ל. שם גדל בתורה והיה חביב בעיני רבו. אמו לאה'לי היתה מפורסמת בכל הסביבה בצדקותה ובבקיאותה וחרירותה בתנ"ך ותלמוד. בעודו צעיר לימים נקרא וילינה לקבל משרת ר"מ בישיבת ר' מיילא (ראמיילעס). ר' ישראל היה משמיע שם את שיעוריו וגדולי העיר היו באים לשמוע את פלפוליו וחדושויו שהיו נושא למשא ומתן בכל בתי המדרשות שבעיר. מאז נתפרסם לגאון אדיר תפארת ישראל התחיל לפעול בכל שטחי החיים של הציבור היהודי — הפצת תורה ומוסר, השפעה רוחנית ומסירות גפש בעד הציבור. ידועה עמדתו ומעשיו בזמן מגפת הדבר בוילנה בהוראת הלכה ובארגון העזרה הרפואית. באותו זמן הוצע לו לעמוד בראש בית מדרש לרבנים בוילנה, שיסדה הממשלה, והוא התנגד להקמת בית מדרש כזה. הוא הבחין בכוונות זדון מצד הממשלה והמשיכילים היהודים ביסוד בית המדרש לרבנים שיגורר תקונים בדת, טמיעה והתבוללות, ובגלל לחץ הממשלה עליו שיקבל את המינוי הזה עזב ר' ישראל את וילנה והתישב בקובנה. בקובנה פעל ר' ישראל בהפצת תורתו המוסרית. חקר תלמידים גדולי תורה ויראה היה לו לר' ישראל, שהיו קשורים אליו, קבלו תורתו המוסרית, הפיצוה ברבים והרחיבו תחומיה. ביניהם הגאון ר' יצחק בלור ז"ל, אב"ד פטרבורג, שהיה תלמידו המובהק וחיבר ספר „אור ישראל“, הכולל תולדות רבו, מכתביו, אגרותיו וקבוצת מאמרים משלו בשם „כוכבי אור“; והגאון ר' שמחה זיסל זיו זצ"ל, תלמיד מובהק, מיסד ה„תלמוד תורה“ בקלם ויצר מחדש במוסר. באותה תקופה יסד ר' ישראל את „בית המוסר“ בקובנה. ר' ישראל פעל גם בגרמניה וצרפת בהפצת תורתו, בהתאם למקום ואנשיו, ובתקון תקנות מועילות לציבור. פרשה מיוחדת היא עבודתו להצלת היהדות בגרמניה ובצרפת וכן עבודתו הציבורית לטובת כלל ישראל. הוא דאג לצרכיו המיוחדים של כל ציבור וכן לכל יחיד ויחיד. בתחום היקף העבודה הגדולה הזאת לא השאיר אחריו יורש. אין לנו תמונת מראה הוד פניו. תלמידו הגר"ב מתאר קלסתר

פניו:

„עליו נתקיים וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. דמותו ותאריו וזיו קלסתר פניו היה נורא מאד, עם אשר ה' ית"ש חלק לו מתנת החן והיופי כי היה יפה תואר מאד, עם זה חכמתו ויראתו האירה

את פניו הטהור באור פני מלך חיים, וביחוד בעת אשר העמיק מחשבתו באיזה ענין, אם בתורה או ביראת ה', כמעט התפשטה נפשו מגשמיותה והיו פניו הטהורות בוערות בלבת אש והיה אז תוארו כמלאך ה' נורא מאד, עד אשר חרדו מגשת אליו. ומי שלא ראה בעיניו אי אפשר להיות לו ציור בזה, כי רוח אלקי היה שפוך על פניו וכצאת השמש בגבורה. הוא לא הגיח מעולם לצייר אומן לצייר על פני הגליון את צלם דמות תבניתו, כי לא אבה זה בשום ענין" (אור ישראל 120).

כתביו.

מעט מאד מתורתו וחכמתו של ר' ישראל נכתב. תורתו של ר' ישראל היא תורה שבעל פה. בידינו רק: אגרת המוסר, כ"ב מכתבים שכתב לתלמידיו — תלמידו הגר"ב הוא אשר מצא את המכתבים האלה ופירסם אותם, בקראו להם „חמדה גנוזה“. חמשה מהם הם אשר כתב ר' ישראל בתחילת בואו מוילנה לקובנה בשנת תר"ט לתלמידיו ומקורביו בוילנה — ומאמריו בירחון „תבונה“ שהוציא לאור. והנה מה שכתב תלמידו הגר"ב:

„והנה אדמו"ר הגה"ה זצוק"ל היה נחל נובע, מקור חכמה ודעת יראת ה' ומוסר השכל, לא תמלא אוזן משמוע דברי חכמתו והשכלתו בעבודת ה' ית"ש, ואת תוכחת מוסריו אשר גופת תטופנה שפתותיו אמרי נועם מרפא לנפש. אולם לא זכינו שיהיו דבריו הקדושים כתובים ממנו בעט ברזל ועופרת על פני לוח, כי הוא לא כתב מעולם על ספר לא דרכי חכמתו ברובי תורתו ולא את עוצם בינתו ביראת ה' ועבודתו. גם על דבר לימוד היראה והמוסר מטרת רוחו ורעיון לבבו לא כתב כי אם מאמר „אגרת המוסר“ אשר נדפס כמה פעמים וכולו סובב הולך ע"ד לימוד המוסר, וכן את שתי הדרשות הנדפסות ממנו בספר „תבונה“, אשר ישא מדברותיו גבוהות ונצורות בחכמת היראה ודרכי המדות וזעיר שם ידבר גם ע"ד לימוד היראה והמוסר" (אור ישראל, הקדמה).

1900 תורת המוסר.

גם תורת המוסר של תלמידי ר' ישראל ברובה לא נכתבה. לא זכינו ותורה זו, תורת המוסר, שהתפתחה למקצוע גדול בתורה, שיש בו חידוש ויצירה, ושיחות מוסר לאלפים שנאמרו ע"י המנהלים

הרותניים של הישיבות, לא הועלו על הכתב ואבדו לדורות. אמנם, לא כל מה שנאמר ניתן היה להכתב. יש מהן שהיו מיועדות רק לאותה שעה, יש מהן שנאמרו רק בשביל חוג מסוים או שיחת יחיד, ויש גם מן השיחות שנאמרו שכונתן היתה לא החידוש אלא הדגשת הצורך במעשה באותה שעה, זה היה ניכר בצורת הדברים ואת זה אי אפשר להעלות על הכתב, באשר הכתב פוגם בטעם השיחה ואינו מוסר צורת הדברים וצורת הדובר באותה שעה. אבל אין זה מצדיק את ההזנחה שלא נכתבו ואינן נכתבות גם עכשיו אלפי שיחות מוסר הנאמרות ע"י גדולי המוסר. זכינו רק לספר אחד, ספר יסוד בתורת המוסר של ר' ישראל, ספר „אור ישראל“ שחיברו הגאון ר' יצחק בלזר תלמידו המובהק של ר' ישראל. על הספר הזה חונכו גדולי המוסר. גם קרה לתורת המוסר ע"י ספר זה שהגדיר מהותה של תורת המוסר, שפירסמה בעולם, וחינך אלפי בני תורה.

בזמן האחרון נתפרסם חלק משיחותיהם של גדולי המוסר בדור האחרון וכן מגדולי המוסר החיים אתנו כיום, אבל כל אלה הם רק חלק קטן מן האוצר הגדול של חכמת המוסר ויראת ה'. בשנים האחרונות הופיע הספר „תנועת המוסר“ להרב דב כ"ץ, ובו תולדות תנועת המוסר, תולדות יוצר התנועה ותלמידיו והערכת השיטה המוסרית.

ישמשו דפים אלה — פרקים בתורת המוסר של ר' ישראל סלנטר, שנלקטו ברובם מתוך הספר „אור ישראל“, והספרים „אבן ישראל“, „עץ־פרי“, „תבונה“, בצירוף הארות — גם הם את המטרה של הפצת מוסר. יהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

כל מלה מדברי ר' ישראל סלנטר —
חידוש, וכל משפט — דרך בחיים.
(מפי בעלי חוסר)

קטע מ"אגרת החוסר" לר' ישראל.

„האדם חפשי בדמיונו ואסור במושכלו. דמיונו מוליכו
שובב בדרך לב רצונו. כל יחת מהעתיד הודאי, עת יפקוד
ה' על כל מפעליו ובשפטים קשים יוסר, כל ילכד זר
בגללו, הוא לבדו ישא פרי חטאיו, אחד הוא עושה
העבירה והנענש, מרה היא, כל יאמר האדם זה חלי
ואשאנו.

פגעי התבל מצערים המה למכביר מול ענשי
העבירות. תגעל נפש האדם למדי. יום לשנה יחשב. אוי
לדמיון! אויב הרע הלזה, בידינו הוא. בכחנו להרחיקו.
בתתנו אוון קשבת אל השכל, להשכיל על דבר אמת
לחשוב שכר עבירה כנגד הפסדה. ומה נעשה? הדמיון
נחל שוטף והשכל יטבע, אם לא נוליכנו באניה, היא
רגשת הנפש וסערת הרוח“.